

*Янчицька К. М.,
аспірант кафедри української літератури
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО ВИЯВУ ОБРАЗУ СОНЦЯ У МАЛІЙ ПРОЗІ МИКОЛИ МАТІЄВА-МЕЛЬНИКА

Анотація. У статті порушується питання авторської інтерпретації солярного образу сонця у творчості М. Матієва-Мельника. Під час літературознавчого аналізу малої прози письменника розкрито художні вияви образу сонця, його семантику, зв'язок із внутрішнім світом мешканців Гуцульщини. Зроблено висновок про наявність традиційних складників цього образу: вогонь як охоронець рідної землі, помічник у боротьбі із ворогом, символ роду і спокою в родині. Крім того, зазначено на національному та соціокультурному складниках цього образу.

Ключові слова: М. Матієв-Мельник, вогонь, сонце, проза, поетика, образ-символ.

Постановка проблеми. Однак найактантніший у письменника серед солярних є образ сонця. Сонце, з одного боку, є безпосереднім уособленням небесного вогню, а з іншого – сприймається як одна із двох бінарних категорій, яка функціонує в тандемі із образом місяця. О. Афанасьєв, Е. Тайлор зазначають, що в богів сонця і богів вогню на рівні давніх вірувань простежується багато спільних рис, що дає підстави вважати поетичні образи сонця і зірок (інших небесних світил) такими, що уособлюють стихію вогню [1, с. 7; 2, с. 407].

Сонце – найдавніше божество в багатьох міфологіях світу (у Єгипті Бог Сонця Ра вважався царем Всесвіту, а земний правитель – його втіленням, сонячним божеством). В античні часи Геліоса – бога Сонця – ототожнювали з Аполлоном. У слов'янській міфології сонце обожнювали в образах Дажбога, Сварога, Хорса та інших [3, с. 209–210]. При цьому Дажбог утілював ідею сонячного світла, а Хорс уособлював світло як таке: «У руській міфології, так само, як і в міфології грецькій, ми натрапляємо на дві форми сонячного культу: з одного боку, це – своєрідний культ сонячності, «білого світла», тепла як сезонної умови життя рослин (Аполлон), а з іншого – культ самого світила, що творить свій щоденний об'їзд чи обліт землі на конях чи лебедях (Геліос)» [4, с. 440]. Тож сформоване у літературі семантичне наповнення багатопланове і варіюється залежно від використання цього образу у тексті.

Основне значення архетипного концепту «сонце» становлять такі смисли: 1) сонце – це центральне небесне світило нашої галактики, яке має форму гігантської кулі; 2) відображення в чомусь небесного світила; 3) світло та тепло, що випромінюється цим світилом; 4) те, що є джерелом життя, радості для когось; 5) те, що освітлює шлях; що веде за собою; 6) центральний об'єкт інших зоряних систем [5, с. 458–459]. Відповідно до цього тлумачення основні концептуальні смисли становлять такі значення: сонце – небесне світило, сонце – тепло і світло, сонце – джерело життя, символ життя, сонце – провідник у виборі долі. Інші є похідними, їх письменник використовує відповідно до основної думки твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча особистість М. Матієва-Мельника є унікальною і малодослідженою.

Серед закордонних та українських науковців і краєзнавців, які згадували його як письменника неабиякого таланту, можна назвати П. Арсенича, М. Гнатюка, М. Ільницького, В. Клапчука, Н. Мафтин, Ф. Погребенника, С. Хороба та інших. Однак спеціального дослідження інтерпретації солярного образу сонця в його художній прозі не було.

Мета статті – шляхом літературознавчого аналізу малої прози М. Матієва-Мельника охарактеризувати риси авторського бачення образу сонця, пояснити взаємозв'язок між образом сонця і внутрішнім світом автохтонного населення рідного письменникові краю – Гуцульщини.

Виклад основного матеріалу. У прозі М. Матієва-Мельника сонце має антропоморфні риси, це амбівалентний образ, що містить і традиційне символічне наповнення, і – залежно від ідейного навантаження твору – природує смисли. Наприклад, до традиційного тлумачення образу належить його інтерпретація як божественного первня, реального втілення Бога на небі або посередника між Богом і людьми. Герої звертаються у молитві до Бога, згадуючи при цьому Сонце-посередника: «Боже, чи ж воно нічим одна крапля?... Чи ж одна крапелька не відбиває в собі також Божого сонця?» [6, с. 264]. Риторичні запитання, звернені до Бога і Сонця, підтверджують дуалізм світогляду гуцулів, зв'язок християнських і язичницьких традицій.

Образ сонця в письменника виступає ще й символом ідеального життя. В усвідомленні героїв сонце асоціюється зі спокоєм і ідеальним життям, до якого вони прагнуть. Сонце символізує зв'язок із Богом, із християнською традицією. Наприклад, філософські інтенції Юрка (оп. «Червоні чаші») сповнено біблійних асоціацій, коли персонаж згадує про сенс буття людини: «Всіх однако на життя і вітиху ствад Бог. І мушка хоче жити, бо є сонце і веселість у життю» [6, с. 253]. Водночас образ сонця символізує порятунок героя від життєвих негараздів. Гра світла й темряви, присутня у творах белетриста, уособлює боротьбу внутрішнього світу персонажів. Нерідко образи ночі у нього персоналізуються, стають стрижневими у творах, сповнюють екзистенцію наратора новим змістом: «Ще прийде сонце, ще прийде сонце за нами! – шептали дрижачі зорі...- Сонце за нас мільон ясніше. Злобу пече воно на смерть!.. Дає життя всьому новому. Сонце – не тьма. Воно творче!» (оп. «За сонцем») [6, с. 297].

За метафоричними висловлюваннями – віра в непереможну силу життя. Сонце прямо асоціюється із сильним, божественним началом. Рефреном твору звучать рядки: «Сонце – магістрат вогню та сили». Вони є підтвердженням оптимістичного бачення майбутнього героєм і символізують вічну боротьбу світла й темряви, адже навіть після появи сонця через певний час буде темрява (авторські філософські інтенції щодо часу і життя).

Філософських роздумів щодо сенсу людського буття сповнений епізод з оповідання «Короп» про розстріл двох арештантів. Наратор стає невимушеним свідком, який фіксує до найменших подробиць все, що відбувається навколо. Про

раптовість і неочікуваність процесу для нього свідчить насамперед синтаксис – речення уривчасті, називні, швидше передають миттєвий рух думки або відтворюють звукові ефекти, що супроводжують розстріл: «Впоперек подвір'я провадять до стінки двох. Один високий, стрункий, чорний, як галка. / – Не в'язь мені очей. Вмираючи, хочу бачити сонце! (курсив – К. Я.). / Кинув палким поглядом кудись у світ, у космічні орбіти, куди зараз його дух помандрує... / – Тр-р-расе! / ... Жовтий пісок глитав гарячу кров. / Чому ж той другий дає собі зав'язати очі? (курсив – К. Я.) / – До стрілу го-тов! / Чуєте?.. Скимли, як заєць. / – Трррасе! / Зле стріляють...» [6, с. 370]. Цей епізод сповнений роздумами наратора щодо значення сонця для людини. Це не класичне філософування про ставлення до світу, життя – лиш одне риторичне запитання, яке чітко виписує приречених арештантів у протилежні табори. Виникають біблійні асоціації з розбійниками, розпнутими по обидва боки від Ісуса Христа. Приречені на смерть, вони по-різному її прийняли та зрозуміли свою останню хвилину.

Можливість востаннє поглянути на сонце, на нашу думку, окрім мотиву пошуку прощення, символізує бажання померти достойно, з відчуттям єднання із сонцем-життям, натомість символ «зав'язаних очей» – це небажання возз'єднатися у момент смерті з божим сонячним провидінням, це показ внутрішньої слабкості особистості. Втім, доля цих арештантів – однакова, констатує наратор-свідок, це смерть, а всі інтенції залишаються на розсуд читача, який має особисто визначитися щодо цього епізоду у творі.

Перше, на що звертають увагу герої творів М. Матієва-Мельника після тривалої розлуки з рідним краєм, – сонце як уособлення божого провидіння, воно надихає на зустріч із батьківщиною. Наприклад, герой повісті «Крізь дим і згар» Юрчик в очікуванні повернення до рідного краю. Автор акцентує увагу читача на психічному стану персонажа, який у сонці шукає підтримку, адже сходить воно з того обр'ю, де знаходиться його рідна Гуцульщина. Протягом подорожі додому персонажований образ сонця є неодмінним супутником героя – його настрої асоціативно пов'язаний зі станом навколишньої дійсності («Сонце усміхнулося поклоном і сховало золотоусу усмішку за кучерями богів» [6, с. 353]. У спогадах герой лине до сонячного світла («Сонце золотом по кучерях, на лица коралевими пальчиками...») [6, с. 354]. Тут спостерігаємо вплив фольклору, де провідне місце також займає образ сонця: «Гей, у сині Чьорногорі недея, недея, / Иди любко за сонічком, будеш знати, де я» [6, с. 355], що є своєрідним божим путівником для серця коханої у пошуках щастя.

Водночас, коли руйнується життя героя і гине закатована кохана, замість власної оселі той бачить чорні згарища. Сонце стає символом помсти за втрачений рай не тільки для Юрчика, але й для всього народу: «Серед чорних перехресть уставав великий страшний Юра... Піднявся із землі велетнем, як Мольфар, що йде з громами на бій... Из-за гір Сонце в тривожні сурми: Помсти!.. Гей, помсти!» [6, с. 361]. Тож автор засуджує катастрофічні наслідки війни, зображені у повісті «Крізь дим і згар» на прикладі одного села, і це втілило долю краю, пошматованого «забаганками» представників конфронтуючих сторін. При цьому автор не намагається «заокруглити» фінал – він відкритий у життя, а образ сонця стає ще й символом пам'яті катастрофи краю, свідком страшних подій і активатором подальших дій головного героя на шляху до помсти за зруйноване щастя.

Оригінальною є персоніфікація образу сонця М. Матієва-Мельника. Порівняно зі світовою літературною традицією його інтерпретації інші. Наприклад, у світовій літературі, сонце антропоморфне з різними варіаціями: сонце – чоловік, сонце – мати, сонце – дитина та інші. Для цього письменники вживають дієслівні метафори або описують дії, властиві живій істоті, які виконує сонце. Маємо ще одне смислове навантаження – сонце як істота.

У творчості ж М. Матієва-Мельника це семантичне значення має індивідуальне наповнення. Для автора Сонце – це змучена життям істота, яка не має людських рис, байдужа до подій навколо. Наприклад, в оповіданні «Червоні чаші» символічним змістом сповнений епізод, в якому відображено реакцію навколишнього світу на вимушене самогубство головного героя. Головний «діяч» – сонце: «Другий раз сходило сонце з кровавим усміхом, з гарячим запиленним лицем... Яркі, тривожні промені лизнули язиком по чолах гір, підійшло сонце і впало вогнями на задихані груди Черемоша» [6, с. 259]. Автор не ідентифікує ставтеву приналежність цього образу – це «потойбічна» істота, без моральних принципів. Зв'язок із потойбіччям, підземним світлом сонця автор розкриває оніричним видінням героїні: «Нараз появилася вгорі серед неба величезне червоне сонце. Пускало з хмар мертве потускне світло... – Юрку, мій Юрку! – хотіла крикнути за ним. У тій хвилі впала із сонця вогняна брила і втрутила його зі стромени в Гук» [6, с. 258]. Видіння матері стає пророчим, підсвідомо налаштує героїню на трагічний фінал. Автор тим констатував – у світі війни іншого не може бути, а образ сонця стає символом раптової смерті молодого вояка.

Семантична спорідненість сонця з вогняною стихією змушує читача замислитись над власним психоемоційним станом. Адже, аби показати значення вогню на ментальну сферу людини, треба розмовляти якоюсь особливою мовою, відмінною від «мови користі» у світі невігластва й марноти: «Необхідно спілкуватися чимось подібним до «інфра-мови» за допомогою цінностей емоційного життя. Наші внутрішні органи – це вогнища. Саме цілісна мова марення передає всі наші інстинкти. Екзистенціалізм чутливості – а чи існують інші? – потребує цієї інфра-мови. Треба усвідомити, що вогонь – це добро, яке жевріє під попелом. Тисячі мрій про внутрішній жар вказують на прихильність до прихованого вогню. Знайдений скарб облікає, ми жадаємо оволодіти ним. Якась упевненість пожвавлює наші прометеївські мрії, переконує нас у тому, що вогонь знаходиться в нас самих...» [7, с. 106]. Тобто маємо ще одну сферу вживання архетипу сонце у значенні емоційного стану людини.

Образ-символ сонця стає втіленням ідеального життя героя, водночас сонце як божественне начало не в змозі порятувати своїх дітей-людей від вбивств один одного: «А з погідного, доброго неба кличе ангел спокою: «Діти дурні, діти, - чого ріжетьесь?» [6, с. 271]. Відповідно, автор змушує замислитись над екзистенційними проблемами буття, підкреслює, що долю людини скеровує не лише безпосередньо людина чи Боже провидіння, але й фатальні випадки, забганки «вищих світу людського» та їх владні амбіції.

Висновки. Отже, образ-символ сонця, представлений у прозі М. Матієва-Мельника, дає змогу декодувати його зв'язок із міфопоетичним письмом, архетипами фольклору та міфології, де всі солярні та вогняні образи тісно пов'язані з міфологією. Водночас у творчості письменника є творча трансформація концептів вогню та сонця, що увібрала в себе нові значення і семантичне наповнення. Цей символ, міфобраз

охопив трансформаційні складники: вогонь як охоронець рідної землі, помічник у боротьбі із ворогом, символ роду і спокою в родині; втілення небесної стихії природи, що виснажує і спустошує землю, героїв. Водночас у творах письменника вирізняються націєтворчий і соціокультурний складники під час наповнення виявів вогняної стихії.

Література:

1. Афанасьев А.Н. Мифы, поверья и суеверия славян. Т. 2. Москва : Изд-во «Эксмо»; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. 768 с.
2. Тайлор Э.Б. Первобытная культура / Пер. с англ. Д.А. Коропчевского; предисл. и прим. проф. А.И. Першица. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.
3. Словник символів України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
4. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. Москва : Наука, 1978. 784 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, 1970. Т. 9. 921 с.
6. Матієв-Мельник М. Твори. Львів, 1995.
7. Башляр Г. Фрагменты поэтики огня / пер. с франц. С.М. Скуратова. Москва : Изд-во гуманитарной литературы, 2004. 344 с.

Янчицкая К. Н. Особенности индивидуально-авторского проявления образа солнца в малой прозе Николая Матиева-Мельника

Аннотация. В статье поднимается вопрос авторской интерпретации солярного образа солнца в творчестве

М. Матиева-Мельника. Во время литературоведческого анализа малой прозы писателя раскрыты художественные проявления образа солнца, его семантика, связь с внутренним миром жителей Гуцульщины. Сделан вывод о наличии традиционных составляющих этого образа: огонь как охранник родной земли, помощник в борьбе с врагом, символ рода и покоя в семье. Кроме того, указано на нациеобразующую и социокультурную составляющие этого образа.

Ключевые слова: М. Матиев-Мельник, огонь, солнце, проза, поэтика, образ-символ.

Yanchitskaya K. Feature of the author's individual manifestation of the image of the sun in the prose of Nikolay Matiev-Melnik

Summary. The article raises the question of the author's interpretation of the solar image of the sun in the works of Nikolay Matiev-Melnik. During the literary analysis of writer's small prose, artistic manifestations of the image of the sun, its semantics, and connection with the inner world of the Hut-sul residents were revealed. The conclusion was made about the presence of the traditional components of this image: fire as a guard of his native land, an assistant in the fight against the enemy, a symbol of king and peace in the family. In addition, it is indicated on the nation and the socio – cultural components of this image.

Key words: N. Matiev-Melnik, fire, sun, prose, poetics, image-symbol.